

**JALOLIDDIN RUMIY VA ALISHER NAVOIY ASARLARIDA NAY
TIMSOLINING BADIY-FALSAFIY TALQINI***Buxoro xalqaro universiteti**1-kurs magistranti***Homitov Alibek Zoidovich***Alibekhomidov27@mail.com**Tel: +998995714581*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq tasavvufiy adabiyotida muhim ramzlardan biri hisoblangan nay timsolining badiiy-falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Xususan, Jaloliddin Rumi “Ma’naviy masnaviy” va Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” asarlarida nay obrazining talqini qiyosiy o’rganiladi. Tadqiqotda nay timsolining ilohiy ishq, hijron, sog’inch, visol va ruhiy kamolot bilan bog’liq jihatlari ochib beriladi. Shuningdek, Rumi ijodida nay inson ruhining iztirobli timsoli sifatida, Navoiyda esa ruhiy uyg’otuvchi va ilohiy da’vat vositasi sifatida talqin etilishi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so’zlar: nay timsoli, tasavvuf, ilohiy ishq, hijron, visol, ruhiy kamolot, Jaloliddin Rumi, Alisher Navoiy, Ma’naviy masnaviy, Lison ut-tayr

Аннотация. В данной статье анализируется художественно-философская сущность образа неа как одного из ключевых символов восточной суфийской литературы. Особое внимание уделяется сравнительному исследованию интерпретации этого образа в произведениях Джалолиддина Руми «Маснави-йи маънави» и Алишера Навои «Лисон ут-тайр». В работе раскрываются такие аспекты символа неа, как божественная любовь, разлука, тоска, стремление к воссоединению и духовное совершенство. Обосновано, что у Руми ней выступает как символ страдающей души человека, тогда как у Навои — как средство духовного пробуждения и божественного призыва.

Ключевые слова: образ неа, суфизм, божественная любовь, разлука, духовное совершенство, Джалолиддин Руми, Алишер Навои, Маснави, Лисон ут-тайр

Annotation. This article examines the artistic and philosophical essence of the reed flute (nay) as a significant symbol in Eastern Sufi literature. It provides a comparative analysis of the interpretation of this symbol in Jalaluddin Rumi’s *Masnavi Ma’navi* and Alisher Navoi’s *Lison ut-Tayr*. The study explores the association of the nay with divine love, separation, longing, reunion, and spiritual perfection. It is argued that in Rumi’s works the nay symbolizes the suffering human soul separated from its divine origin, while in Navoi’s interpretation it functions as a means of spiritual awakening and divine guidance.

Keywords: nay symbol, Sufism, divine love, separation, spiritual perfection, Jalaluddin Rumi, Alisher Navoi, Masnavi, Lison ut-Tayr

Sharq mumtoz adabiyoti inson ruhiyati, ilohiy ishq va ma'naviy kamolot masalalarini yuksak badiiy timsollar orqali ifodalagan boy ma'naviy merosdir. Ayniqsa, tasavvufiy adabiyotda ramziy obrazlar muhim o'rin tutib, ular orqali insonning yaratilish mohiyati, uning Haq bilan munosabati hamda komillikka erishish yo'li badiiy-falsafiy talqin etiladi. Shunday ramzlardan biri nay timsoli bo'lib, u Sharq tasavvufiy tafakkurida ilohiy ishq, ayriliq, sog'inchi va ma'naviy uyg'onish g'oyalarning ifodachisi sifatida keng qo'llanilgan. Nay obrazi, ayniqsa, "Ma'naviy masnaviy" va "Lison ut-Tayr" asarlarida o'ziga xos badiiy va tasavvufiy mazmun kasb etadi. Buyuk mutasavvif shoir Jaloliddin Rumiy "Ma'naviy masnaviy" asarini bevosita nayning shikoyati bilan boshlab, uni ilohiy manbadan ajralgan inson ruhining timsoli sifatida talqin qiladi. Nayning mungli sadosida inson qalbining Haqqa bo'lgan sog'inchi, visolga intilishi va hijron iztirobi mujassamlashadi. Alisher Navoiy esa "Lison ut-Tayr" dostonida nay timsolidan ma'naviy uyg'otish, ilohiy da'vat va komillik sari yetaklovchi ruhiy kuch sifatida foydalanadi. Asardagi nay obrazi qushlar timsolida tasvirlangan soliklarni yuksak ma'naviy maqom sari chorlovchi ramziy vosita vazifasini bajaradi. Mazkur maqolaning maqsadi "Ma'naviy masnaviy" va "Lison ut-Tayr" asarlarida nay timsolining badiiy-falsafiy mohiyatini tahlil qilish, uning tasavvufiy mazmunini ochib berish hamda ikki mutafakkirning ushbu ramzga yuklagan ma'naviy-estetik vazifalarini qiyosiy o'rganishdan iboratdir. Tadqiqot davomida nay obrazining ilohiy ishq, hijron, visol, ruhiy kamolot va ma'rifat g'oyalari bilan bog'liqligi yoritilib, Rumiy va Navoiy ijodidagi o'xshash hamda farqli jihatlar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shu jihatdan nay timsolini o'rganish nafaqat ikki buyuk asarning badiiy xususiyatlarini anglash, balki Sharq tasavvufiy tafakkurining inson va borliq haqidagi qarashlarini chuqurroq tushunishga ham xizmat qiladi.

MASNAVIY

*Bishnav az nay chun hikoyat mekunad,
Az judoiyho shikoyat mekunad.*

TARJIMA

*Tinglagil, nay ne hikoyat aylagay,
Ayriliqlardin shikoyat aylagay¹.*

"Ma'naviy masnaviy" asari buyuk mutasavvif va shoir Jaloliddin Rumiy tomonidan nayga murojaat bilan boshlanadi. Asarning ilk bayti: "Tingla, nay qanday

¹ Rumiy J. Ma'naviy masnaviy. Kuliyot. Birinchi jild. Birinchi kitob (tarjima va sharhi bilan). – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati, 1999. – 383 b.

hikoyatlar soʻzlaydi, u firoqdan, gʻurbatdan shikoyat qiladi”, degan mazmunda keladi. Rumiylar bejizga asarini aynan nay timsoli bilan boshlamagan. Chunki nay tasavvuf adabiyotida inson ruhining eng taʼsirchan ramzlaridan biri hisoblanadi. Nay qamishzordan kesib olinib, oʻz manбайдan ajratilganidek, inson ruhi ham ilohiy olamdan ajralib, moddiy dunyoga kelgan. Shu sababli nayning mungli sadosi inson qalbidagi sogʻinch, hijron va ayriliq tuygʻularini ifodalaydi. Rumiylar nazarida nayning shikoyati oddiy shikoyat emas. U oʻz vatani boʻlgan qamishzorni qoʻmsaydi. Bu qoʻmsash aslida inson ruhining Haq visoliga intilishi, oʻz asl manbaiga qaytish istagini anglatadi. Inson dunyo neʼmatlari ichida yashasa ham, qalbining eng tubida qandaydir boʻshliq va iztirobni his qiladi. Tasavvuf taʼlimotiga koʻra, buning sababi ruhning ilohiy olamdan uzoqlashganidadir. Nayning ovozi ana shu iztirobning, ana shu ichki dardning ovozidir. Asarning boshida nay erkak va ayolni yigʻlatadigan, qalblarni larzaga soladigan bir mavjudot sifatida tasvirlanadi. Buning maʼnosi shundaki, uning sadosi insonning ichki kechinmalariga taʼsir qiladi. Chunki har bir inson qalbidagi ayriliq va sogʻinch hissi mavjud. Kimdir bu hissiyotning asl sababini anglaydi, kimdir esa anglamaydi. Ammo nayning ovozi har bir qalbdagi yashirin dardni uygʻotadi. Rumiylar nay timsoli orqali komil inson gʻoyasini ham ilgari suradi. Naydan goʻzal ovoz chiqishi uchun uning ichi boʻsh boʻlishi kerak. Tasavvufda bu holat insonning nafs, kibr va dunyoviy bogʻliqliklardan xalos boʻlishini anglatadi. Inson qalbi oʻz “men”idan poklangandagina ilohiy maʼrifat va muhabbatni qabul qila oladi. Xuddi nayning ichi boʻsh boʻlgani sababli undan maftunkor sadolar taralgani kabi, qalbini poklagan inson ham Haqning maʼrifatini aks ettiruvchi vositaga aylanadi. Demak, Rumiylar “Masnaviy”ni nayga murojaat bilan boshlash orqali butun asarning bosh gʻoyasini bayon etadi. Nay inson ruhining ramzi, uning shikoyati esa ilohiy manbadan ajralgan ruhning nolasidir. Nay sadosida hijron, ishq, izlanish va visolga intilish mujassam. Shu bois Rumiylar oʻquvchini nayni tinglashga daʼvat etar ekan, aslida insonni oʻz qalbiga quloq tutishga, undagi ilohiy sogʻinchni anglashga va maʼnaviy kamolot sari intilishga chorlaydi. Nay obrazi orqali shoir inson hayotining mazmuni Haqni izlash, oʻz asl mohiyatini anglash va ruhiy yetuklikka erishish ekanligini chuqur falsafiy va tasavvufiy mazmunda ifodalaydi.

XXIX

Kabutar havosi parvozida Hudhudning parvoz havosi

— «Ey Kabutar, charx uza parvoz qil,

Ul havoda tob urarni soz qil.

Necha boʻlmoq tiyra oʻz koshonada,

Xonagur oʻldung kabutarxonada.

Shoh qasrining havosin qil xayol,

Ul havoda ur zamone parru bol.

*To qolibdursen ko'ngul parvozidin,
Shoh qasri tomining andozidin.
Xotiringdin go'yo chiqmish tamom
Qasri sultoni uza oliy maqom.
Ul tarafur tobu qo'n ul tom uza,
Sarfaroz o'l gardishi ayyom uza.*

*Nay qo'yub bo'ynung'a shoyad tutqay ul,
Topqosen asli kabutar xonga yo'l»².*

Sharq mumtoz adabiyotida, ayniqsa tasavvufiy tafakkurda “nay” timsoli alohida o‘rin tutadi. Bu obraz oddiy musiqa asbobi sifatida emas, balki inson ruhining, uning ilohiy manbadan ajralgan holatdagi iztiroblarining chuqur ramziy ifodasi sifatida talqin etiladi. Alisher Navoiy ijodida, xususan “Lison ut-tayrda” asarida nay eng markaziy timsollardan biri sifatida namoyon bo‘lib, u orqali insonning ichki kechinmalari, ma’naviy izlanishlari va Haqqa qaytish istagi yoritiladi. Avvalo, nayning o‘zi – kesilgan qamishdir. Bu holat tasodifiy emas, balki chuqur ma’noga ega. Qamishzor – asl manba, ya’ni ilohiy birlik ramzi bo‘lsa, undan uzilgan nay inson ruhining asl manbadan ajralgan holatini anglatadi. Shu sababli naydan chiqadigan har bir sado – hijron, sog‘inch va qaytish istagining ovozidir. Rumiylar dardni ifodalaydi. Nayning yana bir muhim jihati – uning ichi bo‘shligidir. Bu tasavvufiy talqinda “nafsdan poklanish” g‘oyasini anglatadi. Ya’ni inson o‘zini turli dunyoviy istaklardan, kibru hirsdan tozalamas ekan, u haqiqiy ma’naviy sado bera olmaydi. Nay bo‘sh bo‘lgani uchungina unda ohang paydo bo‘ladi; xuddi shuningdek, inson qalbi ham poklangandagina ilohiy haqiqatni aks ettira oladi. Ushbu parchada ham **“nay qo’yub bo’ynung’a”** degan ifoda bejiz emas. Bu yerda nay – oddiy predmet emas, balki ilohiy da’vat, ruhiy uyg‘otuvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Go‘yo inson bo‘yniga nay osiladi va u orqali unga o‘z asl manzili eslatiladi. Bu – ichki chaqiriq, qalbni uyg‘otuvchi signal, insonni g‘aflatdan chiqaruvchi ruhiy ovozdir. Hudhudning Kabutarga murojaatida nay timsoli aynan shu vazifani bajaradi. Kabutar – hali o‘z imkoniyatlarini anglamagan, pastlikda qolib ketgan ruh timsoli bo‘lsa, nay – uni yuksaklikka chorlovchi ilohiy sado hisoblanadi. Bu yerda nay nafaqat musiqa, balki ma’rifat vositasi, ruhiy yo‘l ko‘rsatuvchi ramz sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, nay sadosi tasavvufda “ishq” bilan chambarchas bog‘liq. Chunki bu sado – oddiy tovush emas, balki ilohiy ishqdan tug‘ilgan noladir. Inson qalbida ham ana shu ishq uyg‘ongandagina u o‘z asl mohiyatini anglay boshlaydi. Demak, nay – ishq, hijron va visol o‘rtasidagi murakkab ruhiy jarayonning badiiy ifodasidir. Ko‘rinadiki, nay timsoli Sharq adabiyotida, xususan Rumiylar ijodida inson ruhining eng nozik va chuqur qatlamlarini ochib beruvchi

² Alisher Navoiy. Lisonut-tayr (Qush tili). – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.

ramzdir. U orqali insonning ilohiy manbadan ajralganligi, qaytish istagi, ichki poklanish zarurati va ma'naviy kamolot sari intilishi badiiy-falsafiy asosda yoritiladi. Nay sadosi – bu inson qalbining sadosi, uning Haqqa bo'lgan sog'inchi va abadiy intilishining timsolidir. "Ma'naviy masnaviy" va "Lison ut-Tayr" asarlarida nay timsoli tasavvufiy ma'nolarni ifodalovchi muhim obrazlardan biri hisoblanadi. Biroq bu ikki asardagi nayning vazifasi, badiiy talqini va ramziy yuklamasi o'zaro yaqin bo'lishiga qaramay, ma'lum jihatlari bilan farqlanadi. Har ikki mutafakkir nay orqali inson ruhining ilohiy olam bilan bog'liqligini, uning asl manbaga intilishini ifodalagan bo'lsalar-da, bu timsolga turlicha estetik va falsafiy mazmun yuklaydilar. Rumiylar "Masnaviy" ni bevosita nayning o'ziga murojaat bilan boshlaydi. Asarning ilk satrlaridanoq nay gapiruvchi, dard chekayotgan va o'z hijronini hikoya qilayotgan timsol sifatida namoyon bo'ladi. Nayning nidosi qamishzordan uzilgan qamishning faryodi bo'lib ko'rinsa-da, aslida u inson ruhining ilohiy olamdan ajralganidan keyingi iztirobining ifodasidir. Rumiylar uchun nay markaziy obrazdir. Butun asarning falsafiy poydevori aynan shu timsol ustiga quriladi. Nayning shikoyati insonning shikoyati, nayning sog'inchi inson ruhining sog'inchi, nayning nidosi esa ilohiy visolga yetishish istagining ovozi. Shuning uchun Rumiylar nayni asar boshiga olib chiqadi va uni tasavvufiy haqiqatlarning tarjimoni darajasiga ko'taradi. "Lison ut-Tayr"da esa nay markaziy obraz emas. Asarda asosiy timsollar qushlar, ayniqsa Hudhud va uning ortidan Simurg'ni izlab yo'lga chiqqan qushlardir. Siz keltirgan parchada Hudhud Kabutarga nasihat qilgan ekan, "Nay qo'yub bo'ynung'a shoyad tutqay ul" deydi. Bu o'rinda nay mustaqil qahramon yoki dard sohibi emas, balki ramziy vosita sifatida qo'llanadi. Nay Kabutarni shoh qasriga, ya'ni yuksak ma'naviy maqomga eltuvchi ilohiy da'vat belgisi vazifasini bajaradi. Agar Rumiylarda nayning o'zi so'zlayotgan bo'lsa, Navoiyda nay orqali boshqa bir maqsad – ruhni uyg'otish, uni g'aflatdan chiqarish va oliy haqiqat sari chorlash g'oyasi ilgari suriladi. Ikki asardagi eng muhim o'xshashlik shundaki, nay har ikkala mutafakkirda ham ilohiy ishq bilan bog'langan. Rumiylar nay sadosini ishqning faryodi deb talqin qilsa, Navoiylar nayni ishqqa eltuvchi da'vat ramzi sifatida ko'rsatadi. Har ikkala holatda ham nay insonni moddiy dunyo chegaralaridan olib chiqib, ma'naviy olam sari yetaklaydi. Nayning ovozi yoki mavjudligi inson qalbida yashirinib yotgan ilohiy sog'inchni uyg'otadi. Shu sababli ikkala asarda ham nay oddiy cholg'u asbobi emas, balki ruhiy kamolot vositasi hisoblanadi. Biroq ularning orasidagi farqlar yanada chuqurroqdir. Rumiylarda nayning asosiy ma'nosi hijron va ayriliqdir. Nayning butun mohiyati o'z asl manbaidan uzilganligi bilan belgilanadi. Asarning boshidan oxirigacha inson ruhining ilohiy manbadan uzoqlashishi va yana o'sha manbaga qaytish istagi yetakchi g'oya bo'lib qoladi. Nayning har bir sadosida ayriliq iztirobi mujassam. Navoiyda esa nay hijrondan ko'ra ko'proq hidoyat va da'vat timsolidir. U Kabutarning bo'yniga taqiladigan, unga asl vatani va oliy maqomini eslatadigan ramz sifatida keladi. Demak, Rumiylar nay orqali

ayriliq dardini ifodalasa, Navoiy nay orqali ruhiy uygʻonish va yoʻl koʻrsatishni ifodalaydi. Yana bir muhim farq shundaki, Rumiya nayning oʻzi markazga qoʻyilgan boʻlsa, Navoiyda u boshqa timsollar tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi. "Masnaviy"da nay butun insoniyatning ramziga aylangan. "Lison ut-Tayr"da esa nay Kabutarning ma'naviy sayohatiga xizmat qiluvchi yordamchi timsol darajasida namoyon boʻladi. Rumiya nayning ichki dardini ochsa, Navoiy nayning tashqi ta'sirini – ya'ni inson qalbini uygʻotish va uni yuksaklikka chorlash xususiyatini koʻrsatadi. Tasavvufiy nuqtai nazardan qaralganda, Rumiya nay "solik"ning holatini ifodalaydi. U yoʻlga tushgan, ayriliqdan kuygan va visolni izlayotgan ruhning oʻzidir. Navoiyda nay esa "murshid" yoki ilohiy da'vat vazifasini bajaradi. U insonni parvozga undaydi, uning qalbida unutilgan haqiqatni qayta uygʻotadi. Shu jihatdan Rumiya nay – iztirob chekayotgan oshiq timsoli boʻlsa, Navoiyda nay – oshiqni uygʻotuvchi va Haq sari yetaklovchi sado timsolidir. Xulosa qilib aytganda, Rumiya va Navoiy nay timsoliga bir xil tasavvufiy manbadan kelib chiqib yondashganlar. Har ikkisi uchun ham nay ilohiy ishq, ruhiy sogʻinch va ma'naviy kamolot bilan bogʻliq ramzdir. Ammo Rumiya nayni inson ruhining oʻzi sifatida talqin qilib, uning hijron va faryodini markazga qoʻyadi. Navoiy esa nayni ruhni uygʻotuvchi, gʻaflatdan chiqaruvchi va oliy haqiqat sari boshlovchi ilohiy da'vat belgisi sifatida tasvirlaydi. Shu sababli Rumiya nay – **faryod qiluvchi ruh**, Navoiyda nay esa – **ruhni uygʻotuvchi sado** sifatida namoyon boʻladi. Bu farq ikki buyuk mutafakkirning tasavvufiy tafakkuri va badiiy uslubidagi oʻziga xoslikni yaqqol koʻrsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Rustamjon Rahmatullozoda. "Masnaviyi ma'naviy" 1-kitob, 4-juz. .Toshkent, 2018.
2. Ja'far Xolmuminov. Jomiy va Vahdat-ul vujud ta'limoti/J.Xolmuminov: Ma'sul muharrir: N.Komilov.-T.:O'ZBEKISTON milliy ensiklopediyasi, 2008.
3. Ja'far Xolmuminov. Jomiy va Vahdat-ul vujud ta'limoti/J.Xolmuminov: Ma'sul muharrir: N.Komilov.-T.:O'ZBEKISTON milliy ensiklopediyasi, 2008.
4. Mavlono Jaloliddin Balhiy. Masnaviyi-ma'naviy –Tehron:Suhan.1379
5. O'Zr FA SHI qo'lyozmalar xazinasi,1331-raqamli qo'lyozma.
5. Quronbekov A. Mavlono Jaloliddin Rumiya avlodlarga mangu ma'naviy merosi.:Mavlono Jaloliddin Rumiya 800 yilligiga bag'ishlangan ilmiy anjuman materiallari.–T., 2007.
6. Navoiysunoslik / Sh. Sirojiddinov, D. Yusupova, Olimjon Davlatov. – Toshkent: Mardun, 2019.
7. Sharipov Sh. Alisher Navoiy "Lisonut tayr" dostonining genezisi va gʻoyaviy-badiiy xususiyatlari. – T.: Fan, 1982. – 96 b.
8. 9.Lisonut tayr (nasriy bayoni bilan) / Tahrir hay'ati: A. Qayumov va boshq. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.

9. Navoiy Alisher. Lison ut-tayr (nasriy bayoni bilan). – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005.
- 10.11.Sharipov Sh. “Lisonut tayr” haqiqati. – T.: Ma’naviyat, 1998.

